

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2013

Arjan de Haan en
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2013

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2013

Redactie: Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Tabakspijp gemaakt t.g.v. het 50-jarig jubileum van Felix Meritis te Amsterdam. Gouda, Pieter Stomman, 1827.
(Foto en collectie Aad Kleijweg, Delft)

Achterzijde omslag: Bord met afbeelding van zittende pijproker, Delfts blauw.
(Foto A.R. de Haan, collectie R.J. de Haan, Hilversum)
Zie tevens afbeelding hieronder.

ISBN: 978-90-801138-0-0

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Kleipijpen van de scheepswerf van Topsvoort aan de Oosteinderweg te Aalsmeer Bert van der Lingen	9
Waarom de ontwikkeling van de pijpennijverheid in België zo anders was als die in Nederland Ruud Stam	33
Bijzondere pijpen uit de digitale Gambier catalogus Arthur van Esveld	51
Een Amerikaanse Chesapeake pijp en een Turkse tsjiboek uit een sloot in de Schermer Bert van der Lingen	59
Felix Meritis: inkoop, gebruik en hergebruik van kleipijpen, 1784-1861 Bert van der Lingen	65
Een Duits engeltje in Leiden Ewout Korpershoek	87
Duitse kleipijpen, de St. Louis World Fair 1904 en Amerikaanse stripfiguren Arjan de Haan	93
Een zeemonsterpijp uit de Nieuwkoopse polder Bert van der Lingen	107
De verspreiding van steel- en manchetpijpen in Europa (16e - 19e eeuw). Een overzicht van de ontwikkeling Ron de Haan	115
Een huis vol pijpen. De boedelinventaris van Geertje Dircks van Neck te Gouda, 1695 Bert van der Lingen	125
Wandtegels versierd met pijprokers: 'Tabackblasers' als wandversiering Wiard Krook	137
English summaries	150

Voorwoord

Voor u ligt het eerste jaarboek van de 'PKN, Stichting onderzoek historische tabakspijpen'.

Waarom dit jaarboek? Ons is gebleken dat er bij een groeiende groep leden behoefte bestaat om de banden met vakmensen, zoals archeologen, historici en kunsthistorici, aan te halen. Daarvoor is het nodig dat wij beschikken over een representatieve jaarlijkse uitgave die ook voor vakmensen interessant is en waar ook zij bijdragen in kunnen publiceren. Ook is er al langere tijd behoefte om artikelen van een grotere omvang te kunnen publiceren. Veelal werden langere artikelen als een soort feuilleton over meerdere nummers verdeeld. Een voorbeeld is het archiefonderzoek naar de pijpenmakers in Leiden door Hans van der Meulen. Dergelijke belangrijke artikelen komen immers als feuilleton niet tot hun recht.

In dit jaarboek treft u een keur van artikelen aan, die veel verschillende onderwerpen behandelen en vanuit verschillende invalshoeken zijn geschreven. Zo zijn er van Bert van der Lingen, en van Ewout Korpershoek artikelen die interessante nieuwe archeologische vondsten tot onderwerp hebben. Wiard Krook schrijft over pijprokers op tegels van de 17e tot 20e eeuw. Arthur van Esveld belicht een aantal zeldzame pijpen van Gambier. Ron de Haan gaat in op de tweedeling in Europa tussen de steelpijpen die vooral in het westen van Europa werden gemaakt en de manchetpijpen die vooral uit Turkije en het oosten van Europa bekend zijn. Arjan de Haan verbindt Amerikaanse folklore met exportpijpen die massaal in Europa vervaardigd zijn voor de Amerikaanse markt.

Op basis van archiefonderzoek zijn door Bert van der Lingen artikelen geschreven over het enorme verbruik van pijpen bij Felix Meritis en over een boedelinventaris van een Goudse handelaarster in pijpen. En Ruud Stam gaat in op de vraag waarom de ontwikkeling van de Belgische kleipijpenindustrie zo sterk afweek van wat we hier in Nederland kennen.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in dit eerste jaarboek van de Stichting PKN,

Het Bestuur van de 'PKN, Stichting onderzoek historische tabakspijpen'.

Kleipijpen van de scheepswerf van Topsvoort aan de Oosteinderweg te Aalsmeer

Bert van der Lingen

In de zomer van 2009 zijn tijdens de werkzaamheden voor de omlegging van de provinciale weg N201 aan de Oosteinderweg in Aalsmeer een groot aantal gebruiksvoorwerpen gevonden, waaronder 610 pijpenkoppen uit de periode 1600-1880. De vondsten zijn gedaan in een kavelsloot op de locatie Oosteinderweg 194 waar aan het eind van de achttiende eeuw en de eerste helft van de negentiende eeuw de scheepswerf van Topsvoort was gevestigd. Het pand werd afgebroken voor de realisering van de N201.

Bewoning aan de Oosteinderweg 194

Zowel in de zeventiende als achttiende eeuw is het Oosteinde van Aalsmeer een dun bevolkt gebied geweest. Gezien de vondst van een enkele zeer vroege pijp en vroeg steengoed zullen op deze locatie al rond 1600 activiteiten hebben plaats gevonden. Het is niet bekend in hoeverre er op dit perceel toen al bebouwing was. De gevonden pijpen dateren van ca 1600 tot het midden van de negentiende eeuw, met als hoogtepunt 1750-1850.

De kadastrale kaart van 1832 is de vroegste gedetailleerde kaart waarop bebouwing is waar te nemen. (Afb. 1) Hier zien we onder nummer 383 het woonhuis met L-vormige schuur van scheepsmaker Pieter Topsvoort. De vondsten zijn in de sloot ten westen van het woonhuis gedaan. In het polderwater aan de oostzijde van het perceel werden de schepen te water gelaten. Een stuk grond achter het bedrijfsgebouw is hiervoor afgegraven. Schepen hebben in Aalsmeer altijd een belangrijke rol gespeeld. Ondermeer in de visserij, voor het transport van turf en voor lokaal gebruik waren modderschuiten, pramen, turfponten en andere vaartuigen in gebruik. Er waren verschillende scheepswerven voor de bouw en onderhoud van schepen. Zo worden in 1680/1681 zes scheepsmakers gevonden en in 1798 maar liefst dertien.¹ Ook voor Topsvoort en zijn burens speelden schepen een belangrijke rol.

Direct ten oosten van Topsvoort woonde Jan Been en aan de overzijde van de Oosteinderweg stond het huis van Jan Vreken, beiden waren visser van beroep. De eerstvolgende bebouwing ten westen van Topsvoort ligt drie percelen verder richting Aalsmeer dorp en was eigendom van Willem Gerritsz. Jongkind.² Jongkind (1756-1832) die in 1775 met Geertje Pieters Vreeken trouwde, was schipper van beroep.³ Ook hun zonen Willem (1775-1850) en Pieter (1785-1847) werden schipper.⁴ Willem trouwde met Trijntje Dirks Jongkind. Hun oudste kind werd in 1795 in Zevenhoven geboren. In ieder geval in 1820 wordt Willem nog als schipper genoemd.⁵ De naast gelegen werf van Topsvoort is dan nog volop in bedrijf. De gebouwen van Topsvoort staan als schuitenwerf ook op de Topografische Militaire kaart Slooten/Aalsmeer van J. Schuurman duidelijk weergegeven. De verkenning voor deze kaart werd in 1849 uitgevoerd. Het is de enige scheepswerf die op de kaart is aangegeven. Dit betekent dat het een werf van redelijke omvang is geweest of strategisch gelegen was. Voor het bepalen van de exacte locatie van de scheepswerf is de kaart behorende bij het bestemmingsplan Oosteinderweg 2006 van de gemeente Aalsmeer, over deze twee kaarten geprojecteerd.

De scheepswerf van Topsvoort

In de jaren tachtig van de achttiende eeuw kwam Pieter Johannesz. Topsvoort als genees-, heel- en vroedmeester naar het Oosteinde van Aalsmeer. Hij was getrouwd met Maria Thienen (1747-1786), dochter van de predikant van de Hollandse gemeente

Afb. 1. De scheepswerf van Pieter Topsvoort aan de Oosteinderweg.

in Archangelsk in Rusland. Na haar overlijden trouwde hij met Jannetje Jans Been. Kennelijk hield hij zich toen al bezig met de scheepsbouw. Ook zijn zonen Pieter Gerrit Frederik (1781-1849) en Dirk (1799-1857) worden als scheepmaker genoemd.⁶ Pieter Gerrit Frederik was in 1807 bij zijn huwelijk met Krelisje (Cornelia) Been mogelijk al een aantal jaren als zelfstandig scheepmaker werkzaam en zijn jongere broer Dirk wordt in 1823 voor het eerst scheepstimmerman genoemd.⁷ Bij zijn huwelijk in 1825 met Trijntje Droog was hij scheepstimmermansknecht.⁸ Mogelijk werkte hij bij zijn oudere broer. In de akte uit 1823 wordt ook veerschipper Jan Droog uit Aalsmeer genoemd, een zwager van Dirk. Dat Jan, Pieter, Willem en Cornelis Topsvoort, de vier zonen van Pieter Gerrit Frederik bij hun huwelijk in de jaren 1833-1844 allemaal scheepstimmerman worden genoemd zal betekenen dat ze toen nog bij hun vader werkten.⁹ Na hun huwelijk begonnen alle kinderen een boomkwekerij met uitzondering van Cornelis (1818-1879) die op de scheepswerf bleef. In 1849, het jaar waarin Schuurman het Oosteinde voor zijn Militaire Topografische kaart verkende, overleed vader Pieter Gerrit Frederik. Cornelis hield het bedrijf draaiende, maar vertrok kort voor de inpoldering van de Oosteinder-

poel (1858), met zijn gezin naar de Uiterweg 174. De scheepstimmerwerf werd ook overgeplaatst. Die had na de droogmaking geen bestaansrecht meer.

Aanvoer van pijpen en gebruikssporen

De kleipijpen van de Oosteinderweg beslaan de periode 1590-1880 maar hierbij moet worden opgemerkt dat bijna 70% (411 ex.) uit de jaren 1750-1850 dateert. Dit loopt bijna gelijk met de periode waarin de scheepswerf van Topsvoort in gebruik was, namelijk circa 1790-1850. Van deze 411 pijpen is 76% (312 ex.) van de betere fijne en de beste porceleyne kwaliteit en 24% (99 ex.) van een goedkope grove kwaliteit. Opmerkelijk is de grote hoeveelheid in Aarlanderveen, Oudshoorn of Alphen gemaakte producten. Van de 312 fijne en porceleyne ovale modellen uit 1750-1850 is minimaal 55% afkomstig uit Alphen aan den Rijn en bij de grove ovale modellen met een zijmerk bedraagt dit circa 34%. Deze percentages zullen in werkelijkheid hoger liggen omdat van een groot deel van de overige pijpen twijfel bestaat over de herkomst.

Aangezien het percentage Alphense producten aanzienlijk hoger is dan in andere plaatsen in de regio, bestaat het vermoeden dat Topsvoort zijn pijpen niet via de reguliere handel betrok, maar andere kanalen tot zijn beschikking had om aan zijn pijpen en wellicht andere producten te komen. Vanwege zijn scheepswerf had hij ongetwijfeld contacten met schippers die op Alphen voeren en het is niet ondenkbaar dat zijn buurman, de schipper Gerrit Willemsz Jongkind, extra inkomsten haalde uit dergelijke privéhandel. Jongkind had familie in Alphen en mogelijk dat hij en later zijn zoons, deze plaats met zijn schip aandeden om handelswaar of privé goederen in te kopen. Ook de eerder genoemde veerschipper Jan Droog is een mogelijke leverancier. Daarnaast stond dicht bij schipper Jongkind, aan de overzijde van de Oosteinderweg, de winkel van Aafje Droog waar ongetwijfeld ook tabaken rookgerei werd verkocht. Ook zij kan door haar buurman van handelsgoederen uit Alphen zijn voorzien. Bij de scheepswerf van Topsvoort zijn hoofdzake-

Afb. 2. Man met kort pijpje. (uit Maaskamp en Kuyper 1803)

lijk pijpen van een kort buitenmodel gevonden. Dat is opmerkelijk omdat deze pijpen gewoonlijk in de minderheid zijn. Deze korte en gemakkelijk te hanteren pijpen zullen tijdens de werkzaamheden op de scheepswerf zijn gerookt, terwijl de lange pijpen in de huiskamer of keuken werden gebruikt. Gezien de zwarte roetaanslag op de buitenkant van de pijp en de vaak dikke aanslag in de tabaksketel zijn de korte buitenmodellen over het algemeen langdurig in gebruik geweest en zwaar tot extreem zwaar gerookt. Bij verschillende pijpen is, waarschijnlijk door het uitkloppen van de pijp, de scherf langs de ketelrand afgebroken, waarna de pijp in gebruik bleef en waarna de afgebroken scherf eveneens onder een zwarte roetaanslag verdween. Ook is hergebruik geconstateerd. Bij twee zwaar gerookte pijpen is na breuk de afgebroken steel met een mes is bijgesneden. (Afb. 3) De korte bijgesneden steel werd in een houten roer of pijpenmof gestoken waarna de pijp verder werd gerookt. Hiervoor werd over het algemeen vlierhout gebruikt. Het oproken van gebroken pijpen is een teken van armoede of zuinigheid. Bij Topsvoort zal het met zuinigheid te maken hebben gehad.

De pijpen zijn over het algemeen zwaar gerookt en hebben een zwarte roetaanslag zowel in de tabaksketel als aan de buitenzijde. (Afb. 4) De hieronder gegeven mate waarin de pijp gerookt is, is altijd een benadering. Pijpen die geen rooksporen vertonen kunnen voor gebruik zijn gebroken of zijn schoongebrand in het vuur van een afvalhoop waarin ze werden weggegooid. Van de vijf dubbelconische fijne pijpen uit de periode 1620-1680 zijn er vier zwaar gerookt en één licht. Bij de dubbelconische grove pijpen is 58% (22 ex.) zwaar gerookt, 18% (7 ex.) middel gerookt, 13% licht gerookt en 8% heeft geen rooksporen. Van de fijne gemerkte trechtermodellen is 49% zwaar gerookt, 17% middel gerookt, 17% licht gerookt en 17% zonder rooksporen. Bij de grove trechters zien we ongeveer dezelfde percentages, namelijk 56% zwaar gerookt, 17% middel gerookt, 16% licht gerookt, 7% zonder rooksporen en 4% onbekend. Er is daarbij geen verschil tussen de fijne gemerkte pijpen en de ongemerkte en gemerkte pijpen van de grove kwaliteit. Het zwaarst gerookt zijn de ovale modellen waar onder de lange pijpen en de korte pijpen die tijdens het

Afb. 3. Kort ovaal model met bijgewerkte steel, hielmerk 9 gekroond. Alphen, 1740-1760.

Afb. 4. Zwaar gerookt ovaal buitenmodel, hielmerk 222, steelttekst G.V.D.KIN / GOUDA. H36mm, L140mm. Gouda[?], Gijsbert van der Kind, 1749-1784.

werk op de scheepswerf werden gebruikt. Daarvan is 78% zwaar gerookt. Slechts 4% is middel gerookt, 8% licht gerookt en 10% zonder rooksporen. Het merendeel van deze laatste groep betreft een groep ongerookte pijpen uit Alphen met het hielmerk P die tijdens het transport of op de werf zullen zijn gebroken. Bij alle kwaliteiten en modellen kon worden geconstateerd dat gemiddeld 60% zwaar gerookt is.

Dit betekent dat zowel de in huis gerookte pijpen als de pijpen die tijdens de werkzaamheden op de werf werden gerookt intensief zijn gebruikt. Er zijn aanwijzingen dat de eigenaren van de scheepswerf redelijk welvarend moeten zijn geweest. De verwachting was dat in ieder geval de 'nette' pijp die in het woonhuis werd gerookt sneller zou worden vervangen voor een mooie schone pijp zoals we ook in de rijkere milieus in de stad zien. In combinatie met het eerder genoemde hergebruik van pijpen op de scheepswerf lijkt er op dat we in Aalsmeer te maken hebben met een zuinige roker.

De vondsten

Hieronder zullen de vondsten worden besproken. Als eerste de vroegste eerste generatie (1590-1610) en dubbelconische modellen (1630-1680), daarna de trechtermodellen (1680-1730) en de ovale, rondbodem en kromkop pijpen (1730-1850). De hier genoemde modellen worden per kwaliteit besproken waarbij eerst de duurdere fijne en porceleyne kwaliteit en daarna de grove pijpen van de lagere prijsklasse. De betere kwaliteit ovale, rondbodem en kromkop modellen zijn

onderverdeeld in producten uit Alphen en Gouda. De grove pijpen zijn onderverdeeld in producten uit Alphen, Gouda, Schoonhoven en Gorinchem.

Eerste generatie pijpen

De vroegste pijp uit de sloot aan de Oosteinderweg is een eerste generatie pijp uit 1590-1610. (Afb. 5) De ketelrand van dit vroege exemplaar is met een mes glad afgesneden en heeft nog geen radering langs de filt. De pijp is ongepolijst en van een bijzonder grove kwaliteit met een gescheurd oppervlak, veroorzaakt door uitdroging van de klei en heeft vooral op de steel veel butsen. Aan de achterzijde is de ketel opengebarsten op de plaats waar een groot stuk verontreiniging is meegebakken. Desondanks is de pijp zwaar gerookt.

Dubbelconische modellen (fijne kwaliteit), 1630-1680

Van het dubbelconische model, de opvolger van de eerste generatie pijpen, zijn 46 pijpen gevonden, waaronder zes fijne en 38 grove kwaliteit. Eenzelfde verhouding tussen grove en fijne zien we ook bij de vondsten van het Praamplein in Aalsmeer.¹⁰ De dubbelconische pijpen komen uit Amsterdam, Leiden en Gouda. Aalsmeer lag centraal ten opzichte van Leiden en Amsterdam en met beide steden was een geregelde scheepvaart. Ook was er via Alphen een vaarverbinding met Gouda. Vondsten van pijpen uit deze steden waren dan ook te verwachten. Tot het midden van de zeventiende eeuw was Amsterdam een belangrijk productiecentrum voor pijpen. Daar-

Tabel 1: Mate waarin de pijp gerookt is (bij benadering).

	periode:	geen rooksporen:	licht gerookt:	middel gerookt:	zwaar gerookt:
dubbelconisch grof	1620-1680	8%	13%	18%	58%
trechter fijn	1680-1730	17%	17%	17%	49%
trechter grof	1680-1730	7%	16%	17%	56%
ovaal fijn	1730-1850	10%	8%	4%	78%
	gemiddeld:	11%	14%	14%	60%

Afb. 5. Eerste generatie pijp, West of Noord Nederland, 1590-1610, H.27mm.

Afb. 6. Dubbelconisch model, hielmerk roos, Amsterdam, 1630-1650, H.34mm.

Afb. 7. Dubbelconisch model, hielmerk ruit met vier lelies. Amsterdam?, 1635-1655

Afb. 8. Steelfragment met lelie met Gl. Gouda, 1635-1650.

Afb. 9. Hielmerk zon. Gouda, 1660-1680.

Afb. 10. Dubbelconisch, ongemerkt, Leiden, 1660-1680,

Afb. 11. Ketel met groeven, ongemerkt, 1645-1660.

Afb. 12. Steelfragment met chevrons, stippen en raderingen, 1650-1700.

Afb. 13. Trechter model, hielmerk HHH. Alphen of Gouda[?], 1715-1730.

na werd deze positie overgenomen door Gouda. De vroegste fijne pijp dateert van 1630-1650 en heeft een Amsterdams model gemerkt met een tudor-roos. Op de steel zijn zes lelies in een ruit gestempeld. (Afb. 6) Uit dezelfde periode komt een mogelijk Amsterdams product waarop een ruit met vier lelies is gestempeld (Afb. 7) Niet eerder beschreven is een steelfragment waarop acht gestempelde lelies met GI in een ruit die rond 1630-1650 mogelijk in Gouda is gemaakt.¹¹ (Afb. 8) De laatste dubbelconische pijp van de Oosteinderweg is afkomstig uit Gouda en is gemerkt met een zon. Het is een fijn gepolijste pijp uit de jaren 1660-1680, toen Gouda het voornaamste pijpenmakers centrum van Nederland was geworden en waar het fijnste rookgerei werd gemaakt. Het voor deze pijp gebruikte stempel is fraai gegraveerd en heeft een gedetailleerde zon met gezicht en licht gekrulde stralen. (Afb. 8) De pijp komt uit de werkplaats van Raas Willemsz Tin (1668-1669) of Pieter Dominikus (1669-).

Dubbelconische modellen (grove kwaliteit), 1630-1680

Van het merendeel van de 38 grove pijpen kan geen herkomst worden gegeven, met uitzondering van een viertal gladde Leidse pijpen uit 1650-1680 en een gedecoreerde ketel uit dezelfde stad met parel-snoer decoraties rond de ketel en een dubbele rij stippen op de vormnaden. (Afb. 10) De laatste behoort tot de duurdere soort van de grove kwaliteit. Een opvallende pijp van onbekende herkomst en grof maaksel is geheel bedekt met lijntjes, krassen en butsen die via de persvorm zijn overgebracht. Het oppervlak heeft veel weg van een houtnerf motief. Op de ketel links zijn resten van een gestileerde roos te zien die uit de vorm is verwijderd. (Afb. 11) Mogelijk is de persvorm op een slordige wijze uitgevijld of hebben we te maken met een vorm uit een ander materiaal, misschien van hout? Als steeldecoraties bij de grove pijpen zien we voornamelijk gestempelde lelies en daarnaast een weinig voorkomende decoratie van chevrons met zes stippen. (Afb. 12) Een aantal dubbelconische modellen zijn wat later van datering en hebben een beginnende trechtervorm.

Trechter modellen (fijne kwaliteit), 1680-1730

Evenals bij de dubbelconische pijpen zien we bij de trechter pijpen een minderheid aan fijne soorten. Van de 154 trechtermodellen zijn slechts 18 pijpen (12%) van de dure fijne of porceleyne kwaliteit en de overige 136 (88%) van een goedkope grove soort. Deze percentages zijn vergelijkbaar met de dubbelconische pijpen. Aan de Oosteinderweg zijn het niet de fijne of porceleyne trechters met een standaard ketel model en lange steel (7 ex.) die de boventoon voeren, maar de betere kwaliteit trechtermodellen met slanke nek en korte steel (11 ex.). De standaard trechtermodellen zijn gemerkt HHH, HPK gekroond, wapen van Haarlem (2 ex.), weegschaal en bel en de korte pijpen met buitenmodel ketel met slanke nek zijn gemerkt MOL, iPS monogram, engel (7 ex.), molen (2 ex.) en een pijp waarvan het merk slordig is gestempeld en niet meer herkenbaar is. De merken engel, molen en wapen van Haarlem zijn ook de meest voorkomende merken bij de opgravingen van het Praamplein in het oude dorp van Aalsmeer.¹² Daar maakte het merk engel 31% uit van de trechter pijpen. Opmerkelijk genoeg waren deze drie merken in het centrum van Aalsmeer op standaard pijpen van een lang model gestempeld en op de Oosteinderweg op korte pijpen met een buitenmodel ketel met een slanke nek.

Aan de Oosteinderweg is een fijne trechter met het hielmerk HPK monogram gekroond van Gouwenaar Hendrik Pietersz Kool (1719-1740) gevonden. Dit merk is ook als zijmerk op een grove trechter gevonden. Over de herkomst van een pijp gemerkt HHH bestaat twijfel. (Afb. 13) Door slijtage van de persvorm is de steel bijna ovaal geworden en de vormnaden van de ketel liggen verhoogd door de slecht passende vorm. Verder zit in de ketelwand een scheur. Het HHH merk was een belangrijk exportmerk en het lijkt niet aannemelijk dat een dergelijke kwaliteit in een Goudse werkplaats is gemaakt. Mogelijk gaat het om een Alphens product. Een aanzienlijk deel van de korte slanke trechter pijpen heeft een steeldecoratie, zoals een pijp gemerkt MOL uit de werkplaats van Isaak Isaakse

de Mol (werkzaam 1692-1729)¹³ met een decoratie van raderingen en chevrons die direct achter de ketel beginnen. Het merk engel is op de Oosteinderweg met 39% het meest gevonden merk op korte trechters met een slanke nek. Deze pijpen zijn vervaardigd door Maerten Jansz. (1707-1715/1725) uit Gouda. Daarnaast is dit merk ook nog op drie verschillende ovale modellen gevonden uit de periode dat Mattheus van den Ring het merk in bezit had (1748-1760). Het merk engel is hiermee het langst gebruikte merk aan de Oosteinderweg. Dit lijkt er sterk op te duiden dat de roker aan de Oosteinderweg merkvast is geweest en terugviel op pijpen met dit merk. Ook wijst het mogelijk op een langdurige relatie met dezelfde handelaar of winkelier waar deze producten werden gekocht. Merkentrouw kennen we slechts van enkele andere vondstcomplexen waaronder Vleuten en Kapellendorf in Duitsland.¹⁴

Twee zwaar gerookte pijpen van het korte model met slanke nek gemerkt engel hebben een getordeerde steel met raderingen afgezoomd met de namen van havensteden die belangrijk waren bij de export van pijpen. Op de eerste lezen we onder

elkaar HAMBORGH / HAMBORGH (Afb. 14) en op de steel van de tweede pijp HARLINGE / HARLI [...]. Het zijn weinig voorkomende pijpen en er zijn dan ook slecht enkele andere voorbeelden van bekend. Een tweetal andere voorbeelden komen van de VOC factorij in Japan met BREEMEN / BREEMEN¹⁵ en uit Bourtange waar de tekst HANOVER PYPEN is gevonden.¹⁶ Interessant is de relatie tussen deze steden en de scheepvaart. Vanuit Harlingen was een belangrijke vaart op de Oostzee, Bremen en Hamburg. Het is opmerkelijk dat deze weinig voorkomende pijpen samen zijn gevonden op de locatie van een latere scheepswerf in Aalsmeer. Ook deze pijpen vormen een aanwijzing dat hier wellicht al eerder een connectie met de scheepvaart is geweest.

Een fraai merk is het iPS monogram (Afb. 15) van Jan Pietersz Schoonevelt (1720-1723), een belangrijke exporteur van pijpen uit Gouda. Het merk is op een trechter buitenmodel met een slanke hals gestempeld. In Duco (2003) wordt het monogram PS ongekroond als zijn pijpenmerk genoemd en het IPS monogram als zijn tonmerk.¹⁷

Afb. 14. Trechter, hielermerk engel, getordeerde steel met HAMBORGH / HAMBORGH. H.37mm. Gouda, Maerten Jansz 1707-1715/1725.

Afb. 15. Trechter, hielermerk iPS monogram, Gouda, Jan Pietersz Schoonevelt, 1720-1723.

Afb. 16. Zwaar gerookte trechter met gestileerde roos, zijmerk IS, H.38mm, Gouda, Jan Tobiasz Sonnevelt (1710-1759).

Trechter modellen (grove kwaliteit), 1680-1730

Zoals eerder genoemd zijn de korte grove trechtermodellen in de meerderheid. Van de 154 trechterpijpen behoort 88% (136 ex.) tot deze goedkope kwaliteit. Hiervan hebben 63 pijpen een zijmerk en 73 zijn ongemarkt. De gemerkte grove pijpen lijken allen uit Goudse werkplaatsen afkomstig te zijn.

Het merendeel van de gladde ongemarkeerde pijpen is van slordig maaksel en behoort tot de goedkoopste soort. Een enkele pijp heeft een fraai afgewerkte ketel en een versiering van een zwaartepuntdecoratie van raderingen met chevrons. Een vijftal ongemarkeerde pijpen heeft als decoratie aan weerszijde van de ketel een gestileerde roos in reliëf. Daarnaast zijn er een klein aantal met een combinatie van een roos en een zijmerk. (Afb. 16)

Een aantal grove pijpen is afwijkend. De eerste is een groep van drie pijpen uit dezelfde persvorm waarbij een roos of zijmerk uit de vorm is gehaald waarna deze is hergebruikt om gladde pijpen te produceren. Bij de een pijp met gestempelde lelies in ruit op de steel, is per ongeluk een lelie aan de steelzijde op de ketel gedrukt en bij een andere pijp is, mogelijk met een tang, de ketelrand van

de pijp rondom opzettelijk afgebroken. Deze pijp heeft geen zichtbare rooksporen. Ook zijn er een tweetal trechtermodellen gevonden die gewoonlijk fraai gepolijst en met een merk op de hiel werden gestempeld, maar die hier ongepolijst en zonder hielmerk zijn geleverd. Een aantal van bovengenoemde pijpen werden als tweede soort verkocht. Mogelijk zijn hier ook Alphense producten bij.

Onder de 63 gemerkte grove trechters bevinden zich 34 verschillende zijmerken. (Tabel 2) De meest voorkomende (vier exemplaren of meer) zijn merel met M gekroond (8 ex.), AS monogram (6 ex.), fortuin (4 ex.), triton gekroond (4 ex.) en IT gekroond.

Een aantal pijpen komt uit dezelfde pijpenvorm en is tegelijkertijd vervaardigd en geleverd maar het merendeel lijkt los van elkaar gekocht. Van het meest voorkomende merk merel met M gekroond komen slechts twee exemplaren uit dezelfde pijpenvorm. Van een ander type, met op de ketel links de merel in een cirkel van stippen en rechts een gestileerde roos, zijn zes exemplaren gevonden die allen uit een andere persvorm komen. Ook de vier pijpen met het AS monogram van Arij Sodaen (1730-1734) of Claas van Son (1737-1749) komen uit verschillende vormen. (Afb. 18) Dit zou kunnen betekenen dat deze pijpen in kleine aantallen maar regelmatig

Tabel 2: Trechter modellen, zijmerken met het aantal exemplaren. Gouda (tenzij anders vermeld)

2 gekroond	1	Dirk Bokhoven 1720-1729	KPK gekroond	2	Kornelis Pietersz Kool 1736-1760
10 gekroond	1	Jan Oliviere Kuijnenbrouck 1692-1722	KVB	1	Klaes Bruijnen 1711-1715/1730
13 gekroond	1	Franck Pietersz van den Ecke 1725-1738	stoel	1	Gouda
P gekroond		Willem Proefhamer 1695-1719/1728	wapen v Gorinchem gekr.	1	Jan Cabout 1726-1769
65 gekroond		Franck Pietersz van den Ecke 1725-1738	wapen v Amsterdam gekr.	1	Gouda, diverse eigenaren
AS monogram	6	Arij Sodaen 1730-1734	moriaanshoofd	1	Gouda, diverse eigenaren
BS gekroond	1	Benjamin Schouten 1733-1736/1746	fortuin	4	Gouda, diverse eigenaren
DG?,	1		draak	1	Dirk Pietersz van Asperen 1712-1737
DH	1	Gouda, Daniel Hopman en weduwe 1708-1716	triton gekroond	4	Klaas Kreeft 1715-27, Cornelis Smit 1727-1749, zijn weduwe 1749-1752
HI gekroond	1	Hendrick Jonasz 1691-1702/1710	wereldkloot gekr.	1	Gouda, diverse eigenaren
HS	1	Arij Verburg 1708-1712	laars gekroond	3	Anthonie Jansz Sodaen 1696-1741
IS	2	Jan Tobiasz Sonnevelt, 1710-1759	Goudse toren & GT	1	Gerrit Crijne Veverlo 1714-1728
IT gekroond	4	Johannes Trompert 1728-1750	bel	3	Pieter Jacobsz van Elst 1677-1726, Jacobus van Elst 1726-1730/1743
WH	2	Willem Hendricksz 1698-1703/1715	3 degens gekroond	1	Leendert Floren van den Ring 1719-1755
HPK monogr.gekr.	1	Pieter Hendriksz Kool 1740-1759	ooievaar gekroond	1	
IVP gekroond	2	Jan van der Pool 1724-1730/1746	merel met M gekr.	8	Boudewijn Jacobsz. Claris 1696-1725, Jacob Sijpesteijn 1725-1753/1760

werden gekocht. Pijpen die wel uit dezelfde persvorm komen zijn twee exemplaren gemerkt WH van Willem Hendricksz (1698-1703/1715) en twee gemerkt IT gekroond op de ketel links en een roos op de ketel rechts. Het merk was eigendom van Johannes Trompert (1728-1750) uit Gouda. Een andere IT gekroond van de Oosteinderweg komt uit een identieke persvorm als een pijp die in het centrum van Aalsmeer op het Praamplein is gevonden. Ook pijpen met WH, triton gekroond en een aantal andere merken zijn op het Praamplein gevonden. Dit

lijkt er op te duiden dat deze pijpen door de bewoners van de Oosteinderweg bij een winkelier in het centrum zijn gekocht. Weinig voorkomende vondsten zijn pijpen van Klaes Bruijnen (1711-1715/1730) die gemerkt zijn met de letters KVB. (Afb. 17)

Bijzonder is een pijp uit de jaren 1715-1735 met het onbekende merk iiS onder een parelkroon. Mogelijk hebben we hier met een Alphens product te maken? (Afb. 19) Een van de trechter modellen uit de jaren 1725-1740 heeft een dubbelmerk. Op

Afb. 17. Trechter, zijmerk KVB. Gouda, Klaes Bruijnen, 1711-1715/1730.

Afb. 18. Trechter, zijmerk AS monogram. Gouda, 1730-1740.

Afb. 19. Trechter, zijmerk iiS gekroond. Gouda/Alphen[?], 1715-1735.

Afb. 20. Trechter, zijmerk 13 gekroond met FP, 1720-1735.

Afb. 21. Trechter, zijmerk Goudse toren met GT. Gouda, 1710-1735.

de ketel links staat de 13 gekroond en op de ketel rechts FP. (Afb. 20) Het eerste merk was eigendom van Franck Pietersz van den Ecke (1725-1738) en de FP van Frans Pick (1732/1735-1735/1740). Opmerkelijk is dat de letters FP ook de initialen zijn van de voornamen van Van den Ecke. Het is niet bekend wat de betekenis achter dit dubbelmerk is. Een uitzonderlijk groot zijmerk is Goudse toren met GT uit de werkplaats van Gerrit Crijne Veverlo (1714-1728) of Teunis Soet (1728-1736) in Gouda. (Afb. 21)

Op de locatie van de scheepswerf in Aalsmeer zijn een tweetal verschillende versierde trechter modellen gevonden. De eerste heeft een zittende vioolspeler op de ketel links en een wever met weefgetouw op de ketel rechts. Op de vormnaden is een dubbele rij stippen aangebracht. Op de spoor van deze zwaar gerookte pijp staat

rechts het merk stoel of knopstoel, dat eigendom was van de Goudse pijpenmaker Reinier Jeroense Reijnhart (1702-1721/1745). (Afb. 22) De andere versierde pijp betreft een doffer tussen bladertakken op de ketel links en een duif rechts. Op de linkerzij van de hiel onder de doffer staat de letter H.

In tegenstelling tot de pijpen van het Praamplein is er weinig materiaal van een tweede soort gevonden. De enige die hier mogelijk toe behoorde is een zwaar gerookte pijp met zijmerk HI gekroond van Hendrick Jonasz (1691-1702/1710) waarvan de ketel aan de steelzijde gedeeltelijk is platgedrukt.

Ovale modellen (fijne en porceleyne kwaliteit), 1730-1850

Van het ovale model zijn 310 fijne gemerkte pijpen gevonden. Deze kwaliteitspijpen zijn onder te

Afb. 22. Trechter, vioolspeler en wever. Gouda, 1710-1730.

verdelen in de standaard ovale pijp (208 ex., 67%) buitenmodellen (85 ex., 27%) en rondbodem pijpen (17 ex., 6%). Daarnaast is één kromkop pijp gevonden. De hoeveelheid korte buitenmodellen is met 27% bijzonder hoog en heeft te maken met de populariteit van deze soort in Topvoorts beroepsgroep.

Ook wat betreft de herkomst van het pijpmateriaal is de scheepswerf aan de Oosteinderweg een bijzondere vondstlocatie. Van de fijne ovale pijpen is minimaal 55% afkomstig uit Aarlanderveen, Alphen of Oudshoorn.¹⁸ Dit percentage zal in werkelijkheid rond de 80% liggen omdat van veel overige pijpen de Goudse herkomst betwijfeld wordt. Niet eerder zijn zoveel producten uit Alphen aan den Rijn buiten deze gemeente gevonden. Aangezien in het centrum van Aalsmeer voornamelijk Goudse pijpen zijn gevonden lijkt het niet aannemelijk dat de gemiddelde winkelvoorraad in het dorp uit Alphens rookgerei bestond. Mogelijk onderhield Topsvoort contacten met schippers die op het huidige Alphen aan den Rijn voeren. Zijn buurman Jongkind was schipper en niet ver van zijn scheepswerf woonde winkelierster Aafje Droog, mogelijk familie van veerschipper Jan Droog.

Alphense producten

Er is een grote diversiteit aan Alphense merken gevonden zoals de keeshond, CB gekroond, PVW, PVR, CVR en de AV gekroond die in Gouda niet (meer) werden gebruikt. Een grote groep waarover we nog weinig weten zijn de pijpen met Goudse (export) merken die in Alphen aan den Rijn op grote schaal werden geïmiteerd. Deze groep is vaak moeilijk als zodanig te identificeren. Aan de Oosteinderweg zijn een groot aantal ovale pijpen met dezelfde merken gevonden. Veel voorkomend zijn (met vier of meer exemplaren): scheepje (30 ex.), 9 gekroond (25), P (24), 13 gekroond (13), VH gekroond (12), turfmand (11), CB gekroond (9), 74 gekroond (9), WS gekroond (8), PWK (6), 15 gekroond (6), GN gekroond (6), keeshond (5), speelman (5), AV gekroond (5), 29 gekroond (4), 53 gekroond (4). Veel van deze pijpen komen uit werkplaatsen in Alphen aan den Rijn. Het zal geen toeval zijn dat het merk scheepje het vaakst voorkomt op de scheepswerf van Topsvoort.

Alphense pijpen (Tabel 3) zijn veelal herkenbaar aan slordig en grof gepolijste tabaksketels en butsen,

Tabel 3: Selectie van Goudse merken op Alphense producten en enkele kenmerken.

merk:	aantal:	periode:	voornaamste bijzonderheid:
3 gekroond	1	1740-1780	extra sterretjes in Gouds wapenschild
9 gekroond	1	1740-1770	extra sterren [oa.] op middenbalk
9 gekroond	5	1740-1770	slordige afwerking / graving; extra stippen middenbalk
15 gekroond	3	1740-1780	extra sterren [oa.] op middenbalk
15 gekroond	3	1810-1850	extra sterren; slordige afwerking; geen wapen
53 gekroond	4	1850-1900	geen filtradering, ongeglasd; deuken; zelfde persvorm
57 gekroond	1	1740-1780	extra stippen in wapenschild
74 gekroond	9	1800-1830	extra stippen en lijntjes in wapenschild
94 gekroond	2	1800-1830	extra stippen en lijntjes in wapenschild
99 gekroond	3	1790-1820	slordige afwerking; geen bijmerken
999	1	1740-1780	extra stippen in beide balken wapenschild
A gekroond	2	1790-1820	links drie sterren, rechts leeg, stip middenbalk
D gekroond	2	1770-1800	extra stippen in beide balken wapenschild
DR monogram	2	1770-1810	8-puntige sterren links, rechts extra figuurtjes
schaatsrijder	3	1730-1770	ongeglaasd; merk is te groot voor de hiel, [geen bijmerk]
scheepje	8	1810-1840	slordig geglaasd; vorm past niet goed; geen bijmerken
scheepje	4	1880-1920	niet geglaasd; geen radering
anker	2	1820-1850	extra figuurtjes Boven sterren
ijsslede	2	1740-1780	extra figuurtjes wapenschild
turfmand gekroond	4	1750-1800	extra sterren en stippen in alle balken
wijnton gekroond	3	1750-1800	extra stippen in linker balk en drie stippen op middenbalk
wapen van Gouda	1	1750-1800	slordig (bij)merk; vorm past niet; gedeeltelijke filtradering
Totaal:	66		

scheurtjes en deuken in de ketelwand. Ook zien we vaak oude versleten persvormen waarvan de twee helften niet goed op elkaar passen waardoor op de voor- en achterzijde van de ketel een verhoogde vormnaad voelbaar of zichtbaar is. Op Goudse pijpen na 1740 vinden we een schildje met het stadswapen bestaande uit twee rijen met ieder drie sterren. Dit wapenschild ontbreekt bij de Alphense producten of is vervalst door het weglaten van een rij sterren, of door het aanbrengen van extra stippen, sterren of andere tekens waardoor het officieel geen Goudse wapen meer is en men ongestraft kan produceren. Een bekend voorbeeld zijn de producten van Philip Hogenboom die tussen zijn fabrieksafval langs de Aarkade in Aarlanderveen (het huidige Alphen aan den Rijn) zijn gevonden. Deze pijpen hebben tussen de twee rijen sterren nog een rij met drie extra stippen op de middenbalk van het Goudse wapenschild. Andere fabrikanten plaatsten bijvoorbeeld een of meerdere stippen tussen de sterren van het wapen of streepjes onder de sterren. Veel in Alphen gebruikte persvormen waren in Gouda gekocht.

Een aantal merken, zoals de 9 gekroond, komt op verschillende korte modellen voor, zoals de stan-

daard ovale kop (3 ex.), een dopvormig buitenmodel (16), een dopvorm met slanke nek (4) en rondbodem (2). Deze pijpen zijn, evenals veel van de andere korte pijpen, vaak wat minder fraai van afwerking. Sommigen zijn bijvoorbeeld niet gepolijst. Op een aantal pijpen met een langer steelfragment zien we een stempel met de firmanaam K.VERBY / GOUDA, de Goudse fabrikant Klaas Jansz. Verbij of weduwe (1713-1760). (Afb. 23)

Deze pijpen lijken originele Goudse producten te zijn. Een duidelijk imitatie uit Alphen heeft de tekst K.VERB / GOUDA in plaats van VERBY. Op het Goudse wapenschild van deze pijp zijn drie extra stippen op de middenbalk geplaatst. In de rechter balk van het wapen staan twee sterren en op de plaats van de derde ster is een kruisje onder een cirkel geplaatst; een gestileerd wapen van Aarlanderveen. Door deze kleine details, die vaak alleen met een sterk vergrotende loep zijn waar te nemen is het vaak moeilijk de originelen van de imitaties te onderscheiden. Een aantal Alphense pijpenmakers hebben, al dan niet opzettelijk, het Goudse wapen in de persvormen vervalst of verwijderd en namen die direct in gebruik waardoor op het oog

Afb. 23. Kort ovaal model, steeltekst K.VERBY. IN: GOUDA, hielmerk 9 gekroond. Gouda/Alphen[?].

Afb. 24. Rondbodem pijp, gemerkt PVW. Alphen, Pieter van Wijngaarden, 1782-1802.

Afb. 25. Man met rondbodem pijp. J.H. de Coene, 1827. (Rijksmuseum Amsterdam)

'Goudse' producten in werkelijkheid in Alphen zijn vervaardigd. Deze pijpen zijn vaak alleen te herkennen aan de graving van het merk en de complete afwerking van de pijp. Gezien het hoge percentage Alphense producten is er een grote kans dat de Alphense imitator ook verantwoordelijk is geweest voor de vervaardiging van de 'originale' Goudse VerbijpijpendieaandeOosteinderwegzijngevonden.

Afb. 26. Verpakkingsmerk Pieter van Wijngaarden, Alphen. (Helbers en Goedewaagen 1942, p.26)

Zoals eerder opgemerkt had een aantal Alphense pijpenmakers een eigen merk (Tabel 4). Op de voormalige scheepswerf in Aalsmeer zijn van veel originele Alphense pijpmerken voorbeelden aangetroffen. Deze vinden we langs de Oosteinderweg vooral op korte pijpen. Daarnaast hebben de Alphense pijpenmakers ook Goudse merken geïmiteerd. Deze zijn vaak wel te herkennen als imitaties, maar kunnen over het algemeen niet aan een maker worden

toegeschreven. Een van de uitzonderingen is de van oorsprong uit Koblenz afkomstige Pieter van Wijngaarden (werkzaam 1782-1802), die naast zijn eigen merk PVW ook het merk BVB van Gouwenaar Barent van Berkel op zijn pijpen zette. Op zijn verpakkingsmerk met het Goudse merk BVB onder het wapen van Alphen staat de tekst: "Pieter Wyngarden Te Alphen / Fabrikeur in Alphen". (Afb. 26) In de jaren 1783-1785 was Van Wijngaarden voor de helft eigenaar van de voormalige pijpenfabriek van Philip Hoogenboom langs de Aardijk. In Aalsmeer zijn twee minder fraai gepolijste, zwaar gerookte rondbodem pijpen van Van Wijngaarden gevonden met op de onderzijde van de ketel het merk PVW gestempeld. (Afb. 24) De pijpen komen uit verschillende persvormen. Eenzelfde pijpmodel zien we op een schilderij van Jean Henri de Coene. (Afb. 25)

In dezelfde periode was ook Cornelis Pietersz van Rijk uit Aarlanderveen werkzaam (ca1780-1798). Hij zette de initialen CVR en keeshond (Afb. 28) op zijn pijpen. De laatste werd vanaf 1786 gebruikt als symbool van de patriotten. Cornelis was een zoon van Pieter Cornelisz van Rijk, die in 1786 voor de helft en in 1789 alleen eigenaar werd van de fabriek van Hoogenboom, die een paar jaar eerder nog in bezit was van Pieter van Wijngaarden. Op de scheepswerf in Aalsmeer zijn zes pijpen van Cornelis van Rijk gevonden, namelijk het standaard ovale model gemerkt CVR (1 ex.) en keeshond (3 ex.)

Tabel 4: Merken op ovale pijpen, Alphen aan den Rijn, 1770-1850.

merk:	aantal:	periode:	Mogelijke herkomst:
16 gekroond	2	1770-1810	Pieter van Rijk, 1786-1808? / Pieter de Looij 1812-ca1833?
P	24	1800-1840	Pieter de Looij ca1800-ca1833
AV gekroond	5	1800-1820	Adolf Valk ca1790-1807
CB gekroond	9	1800-1840	Pieter Boot ca1800-1834
HH gekroond	2	1800-1815	Alphen / Woerden? Hendrik Hunk 1800-1815
VH gekroond	3	1770-1810	Pieter de Looij?
WS gekroond	8	1820-1850	Geurt Jacob Schild, 1823-1850
CVR	1	1780-1798	Cornelis van Rijk ca1780-1798
PLK	1	1790-1820	Pieter de Looij?
PVW	2	1770-1810	Pieter van Wijngaarden 1782-1802
keeshond	5	1786-1798	Cornelis van Rijk ca1780-1798
speelman	5	1810-1840	Jan Cornelisse Murk ca1819-1838
2 klavers gekroond	1	1800-1850	Pieter de Looij ca1800-ca1833[?]
Totaal:	68		

Afb. 27. Verpakkingsmerk Cornelis van Rijk, Alphen, ca1780-1798. (in Helbers en Goedewaagen 1942, p.30).

Afb. 28. Hielmerk keeshond, Cornelis van Rijk, Alphen, ca 1780-1798.

en een dopvormig ovaal buitenmodel met de keeshond (2 ex.). Een van de standaard modellen heeft aan weerszijden van de hiel een Goudse wapenschildje waarop in de persvorm een grote cirkel is aangebracht om zo de Goudse herkomst te verbergen. Op een verpakkingsmerk van Cornelis van Rijk staat een keeshond boven het wapen van Alphen met de tekst: PROPATRIA & LIBERTATE (voor Vaderland en Vrijheid) en daaronder: "Cornelis van Rijk te Alphen Maakt en Verkoopt alle Soorten van Pypen". (Afb. 27)

Cornelia van Rijk, de zus van Cornelis, was getrouwd met pijpenmaker Adolf Valk. Vanaf ca1790 tot zijn overlijden in 1807 gebruikte hij waarschijnlijk het merk AV gekroond.¹⁹ Dit merk werd tot 1737 in Gouda gezet waarna het vacant kwam en bleef. De enige reden waarom Valk voor dit merk zal hebben gekozen was de overeenkomst met zijn initialen. Economisch voordeel zat er niet aan dit merk dat in Gouda al lang in de vergetelheid was geraakt. Gezien de vondst van enkele misbaksels met dit merk langs de Aarkade heeft Valk daar mogelijk zijn werkplaats gehad. Aan de Oosteinderweg is een korte schelp- pijp met het gestempelde AV gekroond aan de steel- zijde gevonden. Rond de basis bevinden zich veertien lobben en op de vormnaden zijn met een kam arce- ringen aangebracht. Hoewel het om een gepolijst en gemerkt product van een wat duurdere soort gaat is hier bij de afwerking weinig van te merken. De bovenzijde van de pijp is grof gepolijst en het op-

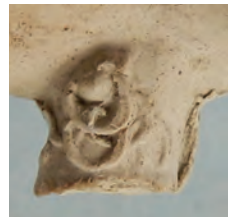
pervlak van de scherf pokdalig en ruw door kleine stukje meegebakken verontreiniging in de klei. (Afb. 29) Mogelijk is deze pijp als tweede soort verkocht.

Een andere pijpenmaker uit Aarlanderveen waar- van producten zijn gevonden is Pieter Boot die voor 1819 tot ca1831 zijn pijpen met CB gekroond merkte. De merkstempels laten zien dat er zowel fraaie als minder fraaie graveringen voorkomen. Aan de Oost- einderweg zijn pijpen uit minimaal zeven verschil- lende vormen gevonden. Een heeft aan de zijkant van de hiel Goudse wapenschildjes aangevuld met lijntjes boven de 'sterren', twee hebben een stip of een stip met halve maantjes en de laatste heeft een grote stip met vijf gevlochten cirkels op de hiel links en een cirkel met drie stippen onder een S op de hiel rechts. (Afb. 30) De overige pijpen zijn glad. Identieke pijpen uit dezelfde persvorm zijn niet ver van Alphen in de dorpen Nieuwveen, Nieuwkoop en Woerdense Verlaat gevonden en lijkt er op te wijzen dat Boot voor de lokale en regionale markt produceerde.

Een veel gevonden merk aan de Oosteinderweg is de ongekroonde P (24 ex.), waarvan als maker de Alphenaar Pieter de Looy ca1800-ca1833 kan wor- den geïdentificeerd. Van deze groep zijn minimaal 13 exemplaren afkomstig uit dezelfde persvorm waarvan er zeven ongerookt zijn weggegooid. Mo- gelijk zijn die tijdens het transport of na aankomst gebroken. Een achtste ongerookte pijp heeft een

Afb. 29. Ovaal model, schelppijp, ketelmerk AV gekroond. Aarlanderveen, Adolf Valk[?], ca1790-1807.

Afb. 30. Ovaal model, hielmerk CB gekroond. Aarlanderveen, Pieter Boot, voor 1819-ca1831.

Afb. 31. Ovaal model, hielmerk speelman, Jan Cornelisse (Murk), 1820-1833.

Afb. 32. Ovaal model, hielmerk HH gekroond. Woerden/Alphen, Hendrik Hunk? 1800-1815.

Afb. 33. Ovaal buitenmodel, hielmerk 25 gekroond. Alphen, 1760-1810.

Afb. 34. Ovale schelppijp met knorren, ketelmerk 222, Alphen[?], 1770-1810.

gat in de tabaksketel. Vanwege deze productiefout kon de pijp niet meer worden gerookt. Het merendeel van de pijpen van De Looy is slordig gepolijst, heeft scheurtjes door verkeerde droging van de klei, gaatjes door meegebakken verontreiniging of heeft een minder fraaie vorm die veroorzaakt werd door slecht passende persvormen.

Van Jan Cornelisse Murk (werkzaam 1820-1833) zijn vijf zwaar gerookte pijpen met het hielmerk speelman (vioolspeler), waarvan drie uit dezelfde pijpenvorm en met een identiek merkstempel. De pijpen hebben een dikke scherf, geen bijmerken en zijn slordig gepolijst. Ook het merkstempel is minder fraai gegraveerd. De vormhelften passen niet goed waardoor de pijp zicht- en voelbaar plat is geworden. Het merken is door dezelfde arbeider gedaan. Ze staan allemaal scheef en zijn te diep (2mm) in de klei gestempeld, waardoor de hielschuing gedrukt is. (Afb. 31) De jongste pijpen van de Oosteinderweg komen uit de werkplaats van Alphenaar Geurt Jacob Schild (werkzaam 1823-1850) en zijn gemerkt met WS gekroond. Vier van deze pijpen zijn in dezelfde persvorm gemaakt. Ook deze pijpen zijn van een mindere afwerking; de merkstempels zijn slordig gegraveerd en de tabaksketels grof gepolijst. Een van de pijpen heeft nog resten van Goudse wapenschildjes die uit de persvorm zijn verwijderd, de overigen zijn glad op de zij van de hiel. Het zijn een van de laatste pijpen die voor de droogmaking van de polder en de verhuizing van Topsvoort zijn geleverd en gebruikt.

Aardig is de vondst van het hielmerk HH gekroond met aan weerszijden van de hiel een wapenschild met S. (Afb. 32) Het merkstempel is slordig gegraveerd, de radering is scheef aangebracht en de scherfdikte van de tabaksketel varieert sterk. De wapens bestaan uit stippen en op de middenbalk van het rechter wapen is een extra stip aangebracht. De HH gekroond is in de Goudse gildeboeken niet bekend. Pijpen met dit merk zijn mogelijk door Hendrik Hunk gemaakt. Hunk stond in de jaren 1790-1800 en 1815-1818 geregistreerd als pijpenmaker in Gouda met het merk 19 gekroond. Het is niet bekend waar hij in de tussen liggende jaren 1800-1815 verbleef. Hunk had een schuld bij de Woerdense tabaks- en pijpenhandelaar Hendrik Straatman. Eerder werd er van uit gegaan dat hij mogelijk tijdelijk in Woerden pijpen maakte onder het merk HH gekroond.²⁰ In 1813 woonde hij, zonder beroep, in de Komijnsteeg in Gouda.²¹ De vondst van zijn pijpen tussen Alphens materiaal doet nu vermoeden dat Hunk tijdelijk in Alphen woonde voordat hij naar Gouda terugkeerde. In 1818 veranderde zijn beroep definitief van pijpenmakersbaas naar pijpenmakersknecht.²²

Op een aantal steelstempels uit Alphen staan opzettelijk verkeerd geschreven namen van Goudse pijpenmakers. Dit was onder de vervalsers uit Alphen geen uitzondering. Zo heeft een pijp gemerkt 222 een steelstempel met de firmanaam G VD KIN / GOUDA. Deze naam verwijst naar Gijsbert van der Kind (1749-1784) (Afb. 4) Ook zijn er

Afb. 35. Kromkop, ketelmerk TD in ovaal. Alphen[?], 1770-1800.

steelfragmenten met de firmanaam ABRAHAM V:D:BER en ABRAHM VAN.D.BER. Abraham van den Berg uit Gouda was eigenaar van de merken ABC (1757-1781) en wapen van Batavia (1745-1781). Van beiden is een exemplaar gevonden. Ook hier hebben we met producten uit Alphen te maken.

Rondbodem, kromkop en schelppijpen

Er zijn 17 rondbodem pijpen gevonden die 6% van het totaal van de fijne ovale modellen uitmaken. De pijpen gemerkt 9 gekroond, 16 gekroond, A gekroond, turfmand gekroond en de eerder besproken PVW komen met zekerheid uit Alphen en de 20 gekroond zeer waarschijnlijk.

Er zijn drie korte schelppijpen van een betere kwaliteit gevonden. Aan de onderzijde van deze pijpen zijn via de persvorm knorren aangebracht. De bovenzijde van deze fijne soort is gewoonlijk geglaasd en heeft aan de steelzijde op de ketel het makersmerk. In Aalsmeer zijn de 222, 73 gekroond en de eerder besproken AV gekroond gevonden. De pijpen zijn minder fraai afgewerkt. De 73 gekroond is niet gepolijst en heeft op beide vormnaden arceringen die met een kam zijn aangebracht. De originele producten van Andries van Houten zijn gepolijst en hebben het merk aan de rokerszijde op de ketel gestempeld. Het merk van de in Aalsmeer gevonden pijp is slordig op een van de lobben gestempeld. Dat dit geen toeval is bewijst een tweede identieke pijp uit Nieuwveen.²³ De pijp gemerkt 222 is wat grover gepolijst en slordig afgewerkt. (Afb. 34) De echtheid van de Goudse wapenschildjes op beide pijpen is twijfelachtig. Ook hier hebben we zeer waarschijnlijk te maken met Alphense producten.

Een afwijkend pijptype van de Oosteinderweg is een kromkop met op de steelzijde van de ketel TD in een cirkel tussen bladmotief. (Afb. 35) De kromkop was een exportmodel dat zowel in Gouda als in Alphen in grote aantallen werd geproduceerd. Deze zwaar gerookte pijp heeft geen Goudse wapenschildjes, geen filtradering en is voorzien van een slordig gegraveerd en gestempeld merk.

Goudse producten

Een relatief klein percentage van de pijpen is in Gouda gemaakt. Het gaat om 52 exemplaren met 38 verschillende merken. (Tabel 5) De meest gevonden merken zijn zes exemplaren GN gekroond van Adrianus Fransz Sparnaaij (1814-1859) en drie exemplaren BOW van Martinus Schriek (1799-1839). Al deze pijpen komen uit verschillende persvormen. Twee pijpen gemerkt 12 gekroond uit de werkplaats van Pieter Sibbes (1814-1835 of zijn weduwe Neeltje van Eijck 1835-1864) komen uit dezelfde persvorm. De in Gouda vervaardigde pijpen lijken voornamelijk van het lange model te zijn geweest terwijl bij de Alphense producten de korte pijpen, veelal buitenmodellen, in de meerderheid zijn. Een deel van de merken op Goudse producten van de Oosteinderweg is ook aan het Praamplein in het centrum gevonden en zullen, in tegenstelling tot de Alphense pijpen, die slechts sporadisch in het centrum zijn gevonden, via locale winkeliers zijn gekocht. Bij de in Gouda vervaardigde pijpen gaat het voornamelijk om lange pijpen die bij Topsvoort in het woonhuis zullen zijn gerookt, terwijl de korte, veelal Alphense pijpen voornamelijk op de scheepswerf werden gebruikt. Hoewel beide soorten over het algemeen zwaar zijn gerookt, hebben de korte pijpen intensievere sporen van gebruik. De enige versierde ovale pijp van de Oosteinderweg heeft aan de steelzijde het gekroonde generaliteitswapen gehouden door twee staande leeuwen. (Afb.

Afb. 36. Ovaal model met generaliteitswapen, hielmerk 9 gekroond.

36) Op het wapenschild zien we de wapens van de zeven gewesten en op een tekstlint onder het schild: EEND:M: MAGT (Eendracht maakt Macht). De pijp is gemerkt 9 gekroond en in de jaren 1740-1760 door Klaas Jansz. Verbij (1713-1751) of zijn weduwe Maria van de Velde (1751-1760) gemaakt.

Tussen de korte buitenmodellen bevinden zich Goudse producten met de volgende merken: 13 gekroond (Jan Verblaauw 1774-1817), 47 gekroond, VH gekroond, PWK, kind in de wieg, scheepje en op de rondbodem pijp 61 gekroond. Over de VH gekroond en PWK bestaat twijfel. Deze worden ook veel op Alphense producten gevonden. Interessant zijn de pijpen van Verbij met de 9 gekroond. Een deel van deze pijpen, zoals die met het generaliteitswapen, heeft een fraai Gouds wapenschild en alles wijst erop dat het een origineel product van Verbij uit Gouda is. Andere pijpen met de 9 gekroond hebben een duidelijk vervalst Gouds wapen met drie extra stippen op de midden balk. Kocht Topsvoort deze pijpen zowel in Alphen (de imitaties) als in een lokale winkel (de originele Goudse) of zijn al deze pijpen afkomstig uit Alphen?

Ovale modellen (grove kwaliteit), 1730-1850

Onder de ovale modellen vinden we 97 exemplaren van de goedkopere grove soort, waarvan het merendeel (87 ex.) een reliëfmerk op de ketel heeft. Onder de overige pijpen bevinden zich twee schelp-pijpen en acht pijpen met een gestileerde roos op weerszijden van de ketel. Wat aantal betreft springen er acht merken uit, namelijk 2 gekroond (11 ex.), triton gekroond (8 ex.), 73 gekroond (6 ex.), PVR boven gekroonde vis (6 ex.), GH boven gekroonde vis (5 ex.), WH boven gekroonde vis (4 ex.), Job op de mesthoop (3 ex.) en twee pijpen (3 ex.). Deze acht merken maken ruim de helft van het totaal uit.

Alphense producten

Evenals bij de fijne ovale pijpen zien we bij de grove gemerkte soort een ruim aantal (33 ex., 38%) Alphense pijpen dat echter aanzienlijk hoger zal liggen omdat nog niet alle daar gemaakte producten als zodanig kunnen worden herkend. Een bekend Aarlanderveens product is de pijp met het merk twee schoppen gekroond en een staande visser. Deze pijpen zijn ook op de fabrieksstort van Philip Hoogenboom (1740-1764) gevonden.²⁴ Zijmerk pijpen met een gekroonde vis en drie golfjes, waarboven

Tabel 5: Merken op standaard ovaal model, Gouda.

merk:	ex.:	mogelijke maker:	merk:	ex.:	mogelijke maker:
2 gekr.	1	Jan van Baalen 1825-1869	BOW	3	Martinus Schriek 1799-1839
12 gekr.	2	Pieter Sibbes of weduwe 1814-1864	BVB	1	diverse makers
60 gekr.	1	Abraham Venendaal 1747-1793	GML	1	Arnoldus van Straaten 1801-1845
63 gekr.	1	Dirk/Jan van der Tij 1761-1799/1799-1815	HHH	1	diverse makers
66 gekr.	1	diverse makers	HPK	1	Pieter Hendriksz Kool 1740-1759
86 gekr.	2	Dirk Luijt 1795-1823	LVD	2	diverse makers
87 gekr.	1	A. van der Want Dzn (en wed.) 1817-1841	PVA	1	Pieter Zanddijk of wed. 1797-1827
89 gekr.	1	diverse makers	PVS	1	Pieter Versluijs en weduwe 1773-1808
93 gekr.	1	Dirk Jasperse Vertoren 1734-1760/1767	man op de kwakel	1	Jan de Mol 1754-1799
M gekr.	1	diverse makers	molen	1	familie Danens
EP gekr.	1	Arie Snelleman 1846-1886	muil gekr.	1	Arij Mullaart 1730-1749
ES gekr.	1	diverse makers	schenkkan	2	Lieve Verrijst 1745-1749, Cornelis de Roos 1749-1751
GN gekr.	6	Adrianus Fransz Sparnaaij 1814-1859	melkmeid	1	diverse makers
IB gekr.	1	diverse makers	kruizen gekr., 2	1	Pieter van der Putten of wed. 1745-1753
PL	2	Lieve van Garnaaij 1780-1804	ruiten gekr., 3	1	diverse makers
TD gekr.	1	diverse makers	merel met M gekr.	1	Jacob Sijpesteijn 1725-1753/1760
TS gekr.	1	diverse makers	paard, springend	1	Jacob de Vink 1725-1776, Gerard Carlier 1776-1798
WL gekr.	1	diverse makers	wapen van Batavia	2	A van der Want Dzn of wed. 1808-1841
ABC	1	diverse makers	wapen van Leiden	2	diverse makers

Afb. 37. Ovale modellen, gekroonde vis met zijmerken PVR, WH en GH. Alphen, 1760-1800.

Afb. 38. Ovaal model, zijmerk HOH met vis gekroond, Alphen.

Afb. 39. Ovaal model, zijmerk AS met gekroonde os. Alphen?

Afb. 40. Ovaal model, zijmerk gekroonde ooievaar in ruit van bloemen. Alphen?

Afb. 41. Ovaal model, driemaal zijmerk Job op de mesthoop, Alphen?, 1750-1800.

Afb. 42. Ovaal model, zijmerk 2 gekroond, Alphen?, 1750-1800.

Afb. 43. Ovaal model, zijmerk HPK monogram gekroond. Alphen?, 1740-1770.

Afb. 44. Ovaal model, zijmerk leeuwenkop met ring in de bek, Gouda, Huijbert Verzijl (1731-1771).

Afb. 45. Ovaal model, zijmerk lampetkan met AN gekroond. Gouda, Antoni Nobel, 1771-75.

Afb. 46. Ovaal model, zijmerk KW met N gekroond. Gorinchem?, 1750-1775?

Afb. 47. Ovaal model, schelppijp, ketelmerk IVE. Gorinchem, Jan van Erp, [1778]-1817.

meestal een combinatie van letters, zijn veelvuldig gevonden. Van de negentien exemplaren komen er zeventien uit Alphen, waaronder de initialen PVR van Pieter van Rijk (ca1780-1808) en GH, WH (Afb. 37) en HOH (Afb. 38) Bij de laatste lijkt de lettercombinatie te zijn veranderd van HDH naar HOH. Op de vormnaden zijn grove arceringen aangebracht.

Een groot aantal pijpen is niet direct aan Alphen toe te schrijven maar gezien de frequente vondsten in de regio, zeer waarschijnlijk wel afkomstig uit deze plaats. Een aantal van deze merken is ook in Aalsmeer gevonden, zoals os gekroond met AS (Afb. 39), lampetkan gekroond, ooievaar gekroond binnen een ruit van bloemen (Afb. 40), 2 gekroond en job op de mesthoop. Van het laatste merk zijn drie verschillende versies gevonden. Allen zijn van een slordig maaksel, waarbij vooral de grove vormgraving opvalt. (Afb. 41) Van het merk 2 gekroond zijn een aantal buiten Gouda gemaakt zoals een zwaar gerookt exemplaar zonder Gouds wapenschild. (Afb. 42) Opvallend is een pijp gemerkt HPK monogram gekroond met een afwijkende kroon van groot formaat waarvan de herkomst onduidelijk is. (Afb. 43)

Goudse producten

Een aantal grove producten die zeker uit Gouda afkomstig zijn is een ovaal model gemerkt leeuwenkop met ring in de bek uit de werkplaats van Huibert Verzijl (1731-1771) (Afb. 44) en een fraaie pijp met het merk lampetkan gekroond tussen palmtakken en de initialen AN van Antoni Nobel (1771-1775) die slechts kort in productie is geweest. (Afb. 45)

Schoonhoven en Gorinchem

Slechts vijf pijpen hebben als herkomst Schoonhoven (3 ex.) of Gorinchem (2 ex.). Pijpen uit deze productie centra worden over het algemeen weinig in de regio rond Alphen gevonden. Ook in het centrum van Aalsmeer zijn geen pijpen uit deze plaatsen gevonden. Dit zal als oorzaak hebben dat het dichtbij gelegen Alphen zelf een groot aanbod aan goedkope pijpen leverde. De Schoonhovense en Gorinchemse pijpen lijken daarom niet structureel in de reguliere

handel te zijn aangeboden. De pijpen van de Oost-einderweg zullen door schippers zijn meegenomen. Uit Schoonhoven komen twee pijpen met een gekroonde vis en drie golfjes waarboven de letters HVDO van Hendrik van den Oever (1770-1804), MVOH van Machiel van Oosterhout [jr?] (1770-1800) en een pijp met de letters HLR boven 78 gekroond uit de werkplaats van Hannes Lamoree (1760-1800).²⁵

Uit Gorinchem komen een slordig gemaakt pijpje met een deuk in de ketel gemerkt KW met N gekroond (Afb. 46) uit de werkplaats van Christiaan Wouters (1728-1755) en een schelppijp met twaalf omliggende knorren met perken, waarin afwisselend lelies en gestileerde roosjes zijn aangebracht. Binnen drie perken op de steelzijde staan de letters IVE, het merk van Jan van Erp (ca1778-1817) die een werkplaats op de Kortendijk in Gorinchem had.²⁶ (Afb. 47)

Conclusie

Niet eerder is buiten Alphen aan den Rijn een zo grote hoeveelheid kleipijpen uit de voormalige gemeenten Alphen, Aarlanderveen en Oudshoorn gevonden. Op de scheepswerf aan de Oosteinderweg is een groot aantal van de bekende originele en in Alphen ontstane merken aangetroffen en daarnaast een groot aantal pijpen met geïmiteerde Goudse merken. Uit het gevonden materiaal blijkt dat het niet altijd eenvoudig is om de vervalsingen te herkennen. Alphense pijpenmakers lieten het Goudse wapen op de pijpen vaak aanpassen met extra sterretjes of stippen waardoor het officieel geen Gouds wapen meer was, maar het er wel sterk op leek, waardoor er commercieel van kon worden geprofiteerd. Andere Alphense pijpenmakers vervaardigden pijpen in een Goudse persvorm zonder de wapens te veranderen waardoor het lijkt of we met originele Goudse producten te maken hebben. Om deze vervalsingen te herkennen moet op de algehele afwerking van de pijp worden gelet, de vorm van het model en de graving van het merkstempel. Het herkennen van deze producten kan meestal alleen wanneer grote hoeveelheden pijpen minutieus met een sterke loep worden bestudeerd.

Opmerkelijk aan deze groep pijpen is dat ze niet bij reguliere handelaren in Aalsmeer zijn gekocht maar mogelijk direct in Alphen werden ingekocht en naar het Oosteinde van Aalsmeer werden vervoerd. Dit zal op privé initiatief gebeurd zijn maar het is ook mogelijk dat een lokale schipper het Oosteinde van pijpen uit Alphen voorzag. De vele korte pijpmodellen is te verklaren door de aanwezigheid van de scheepswerf waar deze korte pijpjes makkelijk tijdens de werkzaamheden konden worden gerookt. Ook onder schippers was dit een populaire pijp. Dat er tijdens het werk stevig werd gerookt blijkt uit de dikke aanslag in de tabaksketel en de zwarte plekken aan de buitenkant van de ketel. Opmerkelijk genoeg waren zowel de korte fijne pijpen als de goedkope grove pijpen zwaar gerookt. Kennelijk werd geen onderscheid gemaakt tussen deze kwaliteiten. Mogelijk had dit te maken met de prijs van de Alphense pijpen die vanwege hun mindere kwaliteit goedkoper zullen zijn geweest dan de Goudse producten. Als we de in Aalsmeer gevonden Alphense pijpen vergelijken met de gemiddelde Goudse producten zijn de eerste over het algemeen genomen van mindere tot slechte kwaliteit. Dit komt voornamelijk tot uitdrukking in versleten persvormen en de afwerking van de tabaksketel en steel. Voorlopig ga ik er vanuit dat de hierboven genoemde pijpen uit kleine werkplaatsen komen die voor de lokale en regionale markt vervaardigden. Deze pijpenmakers gebruikten allerlei Goudse merken. (Tabel 3) Een bepaalde structuur moet hierin nog worden gevonden. Een klein aantal werkplaatsen produceerde voor de export. Deze producten zijn over het algemeen van veel betere kwaliteit en zijn soms niet te onderscheiden van Goudse producten. Een bekende pijpenmaker was Philip Hoogenboom uit Aarlanderveen die waarschijnlijk de grootste werkplaats had. Zijn pijpen worden weinig in de regio gevonden omdat ze voornamelijk voor de export waren bedoeld. Hoogenboom stempelde bekende en goedverkopende export merken van Goudse pijpenmakers op zijn producten waaronder both, slang, BVB, B gekroond, 9 gekroond en koning David. Deze merken zijn op de scheepswerf in Aalsmeer niet

of nauwelijks gevonden. Een uitzondering hierop zijn een aantal fraai afgewerkte pijpen gemerkt 9 gekroond die mogelijk uit zijn werkplaats komen.

Een deel van de pijpen van de Oosteinderweg is op dit moment moeilijk aan een productie centrum te koppelen. Dit komt voornamelijk omdat er te weinig materiaal in de productie centra zelf is opgegraven. Bodemvondsten die in Alphen en in de regio door particulieren worden gedaan verdwijnen meestal vrij snel in verschillende collecties bij verzamelaars zonder beschreven te zijn. Het is te hopen dat in de toekomst meer vondsten consequent worden geborgen, bewaard en beschreven voordat ze verspreid raken. Met dank aan Han van Leeuwen, Ron Otto en Hans en Mardina Trommel die veel werk hebben verzet om de kleipijpen en andere bodemvondsten van de Oosteinderweg van de ondergang te redden. Zij hebben al het gevonden materiaal consequent voor onderzoek bewaard en de kleipijpen bereidwillig aangeleverd waardoor dit artikel kon worden geschreven. Een uitgebreid onderzoek naar de productie, distributie en het gebruik van kleipijpen uit Alphen aan de Rijn in het Groene Hart is nog in volle gang.

Foto's Bert van der Lingen

Noten:

- 1 Vries 1992, p.299.
- 2 Hart 1999, p.6-7.
- 3 Hart 1987, p.257.
- 4 Hart 1987, p.260-1.
- 5 SRM, Burgerlijke stand, huwelijken Zevenhoven, akte 6, Jan van der Geest en Martje Gerrits Jongkind, 28-05-1820.
- 6 Hart 1993, p.785.
- 7 Streekarchief Rijnlands Midden Alphen aan den Rijn (SRM), huwelijken Leimuiden, akte 3, Willem de Jong en Martje Droog, 09-03-1823.
- 8 Noord-Hollands Archief (NHA), Burgerlijke stand Huwelijken Aalsmeer, toegang 385, inv.nr: 1, akte 5, Dirk Topsvoort, scheepstimmermansknecht, geb. Aalsmeer en Trijntje Droog, geb. Aalsmeer, 03-04-1825.
- 9 Hart 1993, p.786-8.
- 10 Lingen, Kleipijpen van het Praamplein te Aalsmeer. (in voorbereiding)
- 11 Vergelijkbare merken van andere vondstlocaties zijn vogel met GI en kruis met GI uit Goudse werkplaatsen.
- 12 Lingen, Kleipijpen van het Praamplein te Aalsmeer. (in voorbereiding)
- 13 De in dit artikel gebruikte namen en data van Goudse pijpenmakers zijn afkomstig uit Duco 2003.
- 14 Duco 2005, p. 88 en Stam 2007, p1842-1844.
- 15 Lingen 2008, p.55-94.
- 16 Duco 1993, p.133-134, afb. 104.
- 17 Duco 2003 vermeld als pijpenmerk van Schoonevelt het PS monogram (p.166, nr. 598) en als tonmerk het iPS monogram (p.182, afb. 853).
- 18 Het is niet altijd duidelijk wie de makers van deze producten zijn en in welke (voormalige) gemeente zij gevestigd waren. Als de productieplaats niet bekend is wordt de huidige naam Alphen aan den Rijn gebruikt als plaats van herkomst.
- 19 Lingen 2004, p.1545-1550.
- 20 Lingen 2008, p.83-84.
- 21 Streekarchief Midden-Holland, Gouda (SAMH), Burgerlijke stand, huwelijken Gouda 1813, aktenr. 38, 10-06-1813.
- 22 SAMH, Burgerlijke stand, huwelijken Gouda 1818, aktenr. 58, 25-11-1818.
- 23 Deze pijp is in 2012 in Nieuwkoop gevonden in afgegraven grond afkomstig uit Nieuwveen.
- 24 Meulen, 1986, p.64, afb. 13.
- 25 Oostveen en Kleijweg 2009, p.33-34 en p.27.
- 26 Meulen, Brinkerink en Von Hout 1992, p.45 en p.30-31.

Literatuur:

- Duco, D.H., 1993, 'Kleipijpen', in J.J. Lenting, Hans van Gangelen en H. van Westing (red.) *Schans op de Grens: Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*. Sellinger.
- Duco, D.H., 2003, *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Amsterdam.
- Duco, D.H., 2005, 'De kleipijpen van Huis te Vleuten', in (J. Dijkstra & P.C. de Boer) *Huis te Vleuten opgegraven. Archeologisch onderzoek in het kader van het project Spoorverbreding Vleugel/Randstadspoor*. ADC Rapport, 403. Amersfoort, p.83-89.
- Hart (red.), M.J., 't, 1987, *Aalsmeerse stambomen III*. Aalsmeer, Stichting 'Oud Aalsmeer'.
- Hart (red.), M.J., 't, 1993, *Aalsmeerse stambomen VI*. Aalsmeer, Stichting 'Oud Aalsmeer'.
- Hart, Maarten, 't, 1999, *Huizen van vóór 1830 in Aalsmeer-Oost*. Oud Nuus, nr. 114.
- Helbers, G.C. en D.A. Goedewaagen, 1942, *Goudsche pijpen*. Gouda.
- Lingen, Bert van der, 2004, "Pijpenmakers uit Aarlanderveen, Alphen en Hazerswoude", *Pijpelogische Kring Nederland (PKN) 26* (103), p.1545-1550.
- Lingen, Bert van der, 2008, 'Clay tobacco pipes from the 2001-2002 excavations of Warehouse No. 3, the Chief Secretary's Quarters, the Kapitan Beya and additional pipes from the 1999 Tomonaga Hospital excavations in Dejima, Nagasaki, Japan', in *The Dejima trading post: A nationally designated historical site: Report from the excavation of the site of the chief factor's residence and the buildings on the western side of Dejima*. Vol. 2. Nagasaki, p.55-94. (Japanse tekst)
- Lingen, Bert van der, 2008, 'De boedelinventaris van Hendrik Straatman, handelaar in tabak en tabakspijpen te Woerden, 1795 (2)'. *Heemtijdinghen*, 44ste jrg., nr. 3, p.80-89.
- Maaskamp, E. en J. Kuyper, 1803, *Afbeeldingen van de kleeding, zeden en gewoonten in de Bataafsche Republiek, met den aanvang der negentiende eeuw*. Amsterdam.
- Meulen, J. van der, 1986, *De "Gouwenaars" van Alphen aan den Rijn. Een onderzoek naar tabakspijpenmakers en hun produkten*. Alphen aan den Rijn.
- Meulen, J. van der, J.P. Brinkerink & P. von Hout, 1992, *Tabakspijpennijverheid in Gorinchem*. Leiden.
- Oostveen, Jan van & Aad Kleijweg, 2009, *Tabakspijpennijverheid in Schoonhoven*. Tiel/Delft.
- Stam, Ruud, 2007, 'Vondsten uit de gracht van waterburcht Kapellendorf'. *PKN 29* (115), p.1838-1844.
- Vries, H.J., 1992, 'Een greep uit de niet-agrarische nijverheid, in (M.J. 't Hart, red.) *Aalsmeer: beknopte geschiedenis van een opmerkelijk dorp*. Aalsmeer: Stichting 'Oud Aalsmeer'.

Uitvergroting van afb. 36: Ovaal model met generaliteitswapen, hielmerk 9 gekroond.

Kleipijpen van de scheepswerf van Topsvoort aan de Oosteinderweg te Aalsmeer / Clay pipes from the Topsvoort shipyard on the Oosteinderweg in Aalsmeer

Bert van der Lingen

During the construction of a new road on the Oosteinderweg in Aalsmeer 610 pipe bowls were discovered at the location of a former shipyard. Most of the pipes (411 bowls) date from 1750-1850. The company of Pieter Topsvoort was in operation between 1790 and 1850. When the government created new land from the lake behind his house his shipyard was transferred to the other side of the village.

Of the 411 bowls, 312 are of the better and best available quality and the remaining 99 bowls are of a cheap and coarse quality. The bulk of the clay pipes found in the region is usually from the important production centre of Gouda. Noteworthy, and not seen before, is the large number of pipes from the villages of Aarlanderveen, Oudshoorn and Alphen (now Alphen aan den Rijn) on the site of the shipyard. Usually these pipes are found in very small quantities, but at the shipyard in Aalsmeer at least 55 percent, and most likely more than 80 percent, came from these villages. Many of these pipes have heelmarks showing that they originated in Aarlanderveen, Oudshoorn or Alphen but several also have marks copying those of pipe makers registered in Gouda. By imitating these they benefitted from the often famous and commercially lucrative marks. A large quantity of the excavated pipes had short stems perfectly suited for smoking whilst working at the shipyard. More than 60 per cent of the pipes were heavily smoked and extremely blackened on the inside and outside of the bowls.

It is suspected that the pipes from the shipyard were not involved in regular trading but accessed via other channels. Topsvoort had family in Alphen and it is likely he also had contact with skippers from this town, or from Aalsmeer, who brought pipes for him.

